

A régi-új retorika és a törvényszéki szónoklás

1. Kettős időszerű feladat az igazságügyi retorikában. A közelmúltban elhatároztam, hogy a két évtizeddel ezelőtt kiadott igazságügyi retorikámat (TREMMELEL 1993) „elmélyítem” klasszikus retorikai ismeretekkel, és „felfrissítem” új, ez ideig nem publikált perbeszédrészekkel. Mindkét vonatkozásban igen kedvező helyzet alakult ki a 21. évszázad első évtizedében.

Az „elmélyítést” ugyanis jelentősen megkönnyíti az, hogy a korábbi széttöredeztetten és nehezen hozzáférhető forrásművek helyett sorozatban jelentek meg átfogó retorikai monográfiák, szakkönyvek. Az enciklopédikus jellegű retorikai lexikon (ADAMIK 2010) mellett kiadták az antik retorika csúcsteljesítményét is: QUINTILIANUS Szónoklattanát (QUINTILIANUS /2009), továbbá CICERO perbeszédeit (CICERO /2010), illetőleg legújabban retorikaelméleti műveit is (CICERO /2012). Ugyancsak megjelent CORNFICIUS alapműve (CORNFICIUS /2001).

Ami a „felfrissítést” illeti, a volt fővárosi főügyész helyettes és jelenlegi professzortársam, TÓTH MIHÁLY, a Magyar Büntetőjogi Társaság elnöke szerencsémre már a megjelenés előtt rendelkezésemre bocsátotta az ezredforduló környéki kiemelkedő – a Tocsik-ügytől a móri mézszárlásig ívelő – perbeszédekből álló gyűjteményét (TÓTH 2013).

Az említett kettős időszerű feladat szükségessé tette nemcsak az igazságügyi retorika (régie elnevezéssel: a törvényszéki szónoklás), hanem általában a retorika alapfogalmainak és alapkérdéseinek felülvizsgálatát. E felülvizsgálat eredményeként törekedtem megalapozott választ adni a kérdésre: a klasszikus retorika tekinthető-e a kulturális világörökség részének? Úgy érzem, hogy e felülvizsgálat során a retorika kialakulása és fejlődése szempontjából döntő jelentőségű tendenciák váltak felismerhetővé. Ilyen alapvető tendencia mindenekelőtt az ókori athéni és római politika „pánretorikus” és a klasszikus retorika „pánjudiciális” jellege, valamint a törvényszéki nyilvános és a parlamenti (törvényhozási) beszédek „lenyűgöző analógiája” mind filogenetikus, mind ontogenetikus megközelítésben.

2. A politika pánretorikus jellege Athénben és Rómában. Történelmi tény, hogy az ókorban a retorika kialakulása és felvirágzása szorosan összekötődött az athéni és a római demokrácia kibontakozásával. A világ többi részén és a valódi demokráciát nélkülöző középkorban az egész világon háttérben volt a szónoklás, avagy legfeljebb iskolás deklamációkká, memóriagyakorlatokká silányult (VÍGH 1981).

A két antik demokrácia kibontakozásával igen nagy jelentőségre tettek szert a nyilvános beszédek. Egyfelől azért, mert a legfontosabb köztisztviségeket – quaestor, praetor, consul – választások s az ezekkel együtt járó kampányok, nyilvános bemutató beszédek alapján nyerte el a jelöltek egyike, s általában a jelentős közügyeket nyilvános fórumokon – szenátusban, népgyűlésen – vitatták meg.

A jogegyenlőség és a szabad véleménynyilvánítás erőteljesen behatolt az igazságszolgáltatás területére is: kibontakozott a büntető vagy polgári peres eljárás kontradiktórius jellege, az „audiatur et altera pars” (hallgattassék meg a másik fél) követelménye. Nemcsak a vádló, illetve felperes, hanem a vádlott, illetve alperes is kifejthette, megindokolhatta a ténybeli és jogi álláspontját, éspedig rendszerint kettős, azaz bevezető és lezáró perbeszéd keretében. Ily módon a perbeszéd nagy gyakorisága következtében a szónoklás még fontosabbá, a társadalom életében még jelentősebbé vált. A szónoklási képesség és teljesítmény lett az antik demokráciák közéletében a sikeres karrier, a vezető tisztségekbe kerülés döntő kritériuma. Az antik demokráciák legnagyobb szónokai általában jelentős közéleti (politikai) tisztségeket láttak el. Így a quaestorságtól kezdve a konzuli tisztségig vezetett CICERO életútja, vagy szónoktársa, HORTENSIUS is praetorságtól konzulságig emelkedett.

A szónoki teljesítmények végleges és rendkívüli térnyerése hamarosan rányomta bélyegét az egész társadalom szellemi, kulturális arculatára. Napjaink sztárvilágával szemben – ahol a sztárok nagy része „csak” kiváló sportoló vagy énekes stb. – az ókori demokráciákban a legismertebb és legnépszerűbb emberek a legkiválóbb szónokok voltak. Mindez azzal is járt, hogy tömegesen látogatott rétoriskolák alakultak ki. Ilyen rétoriskolája volt magának QUINTILIANUSnak is. Sőt valóságos divat lett, hogy ambiciózus római fiatalok görögországi rétoriskolákat látogattak. Maga CICERO is Rodosz szigetén tanult retorikát, és már görögül tartott mintaszónoklataival is kitént (ADAMIK 2010: 208).

A retorikának ez a sokrétű és mélyreható beágyazódása a társadalom egész életébe megmutatkozott az antik demokrácia hanyatlása, megszűnése után: a római birodalom császárait is gyakran és tartósan rétorok instruálták: tanították, tanácsokkal látták el. Tehát még a diktátorok is fontosnak tartották a retorikai felkészültséget. Magát QUINTILIANUST idős korában felkérte unokái retorikai oktatására Domitianus császár (QUINTILIANUS /2009: 275).

Ami a diktatúra kialakulását illeti, a klasszikus retorika legnagyobb alakjai, DÉMOSZTHENÉSZ és CICERO egyaránt sorozatosan felléptek nyilvános beszédekben a diktátorságra törekvők ellen. Igen híressé váltak DÉMOSZTHENÉSZnek Nagy Sándor atyja, II. Fülöp macedón király ellen elmondott hevesen támadó beszédei, amelyeket a megtámadott nevére tekintettel „filippikák”-nak neveztek el (DÉMOSZTHENÉSZ /2000). Hasonlóan több élesen támadó nyilvános beszéddel lépett fel CICERO előbb Catilina, utóbb Antonius ellen. Ez utóbbiakat tudatosan, a DÉMOSZTHENÉSZ iránti tiszteletét is kimutatva maga CICERO nevezte el „filippikák”-nak (CICERO /1990).

A diktátorjelöltek elleni következetes fellépésükkel a klasszikus retorika legnagyobb alakjai szép példáját adták a szónoki bátorságnak és a mögötte meglévő éthosznak, hiteles és szilárd elkötelezettségnek.

3. A klasszikus retorika pánjudiciális jellege. Az athéni vagy a római demokrácia fénykorának közéletét vizsgálva – mai fogalmakat, kategóriákat visszavetítve – megállapítható, hogy a jogállamiság számos alapvető vonása, eleme megjelent.

A rabszolgatartók és a szabadok számára a közélet a „Rechtsstaat oder Richterstaat” (jogállam vagy bíróállam) keretei között zajlott, éspedig a közvetlen demokrácia erőteljes érvényesülése mellett. (Jogállamban ugyanis a lehető legtöbb fontos kérdésben biztosítva van a peres út.) Ez az antik jogállamiság magában foglalta a nem rabszolgák jogegyenlőségét, polgári státuszát. Ezek az antik polgárok szabadon gyülekezhettek, tanácskozhattak, véleményt nyilváníthattak, részt vehettek a vezetők, a tisztségviselők választásában, illetve megválaszthatók voltak vezetőkké, tisztségviselőkké.

Az antik demokráciák polgárai öntudatosan, büszkén vállalták demokratikus jogaik gyakorlását – így a rómaiaknál a peres fél képviselőjében fellépő ügyvédek nem fogadhattak el díjazást –, és szinte a legnagyobb büntetésnek tekintették a demokráciából való kirekesztődést: a száműzetést, a polgári jogállás elvesztését. Nagyon szemléletesen mutatja ezt az öntudatos polgári felfogást CICERO egyik híres – Cluentis védelmében mondott – perbeszédének az a része, amely leírja a joggal bántalmazást szenvedő személy sorozatos segélykiáltását: „Római polgár vagyok! Római polgár vagyok!” (CICERO /2010: 499–560).

Az athéni és a római állami berendezkedésben még nem különült el a törvényhozási és bírói hatalom. Egyfelől a legsúlyosabb bűncselekmények (összeesküvés, hazaárulás) eleve a népgyűlés vagy a szenátus hatáskörébe tartoztak. Másfelől a legfontosabb tisztségek megválasztásakor gyakran hivatkoztak közéleti korrupcióra, visszaélésre. Emellett – néha száz főt is meghaladó – bírósági testületeket hoztak létre választások útján a laikus polgárokból. Minderre tekintettel a politikai tanácskozás és a bírósági tárgyalás mozzanatai gyakran összefonódtak. Következésképpen tágabb értelemben vett perbeszédék, azaz „politikai” vád- és védbeszédék hangzottak el a közvetlen demokrácia legfontosabb fórumain.

Legszemléletesebben CICERO beszédei mutatják a nyilvános szónoklás bíróságcentrikus jellegét. Fellépett vádlóként a Szicíliában propraetorként számos visszaélést elkövető Verres ellen (CICERO /2010: 271–568). Sorozatosan vádbeszédek tartott az összeesküvéssel gyanúsított Catilina ellen. Meglehetősen elgondolkodtató, hogy CICERO leghíresebb vádbeszédei, katilináriái nem kerültek be a Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei című kötetbe. Ezzel szemben három caesariana – a császár előtt elmondott panegirikus – is benne van. Ezek a verridák és katilináriák joggal tekinthetők filippikáknak, azaz élesen támadó politikai vádbeszédeknek.

Még gyakrabban lépett fel védőként CICERO a nyilvánosság előtt. Legelső híres, Cluentius védelmében tartott beszédében jelentős részben vesztegetéssel foglalkozott (CICERO /2010: 631–694). A leghíresebb és talán legszínvonalasabb – az egyébként konzuljelölt Milo védelmében elmondott – beszédében nemcsak azt mutatta ki, hogy védence jogos önvédelemből ölte meg Clodiust, hanem azt is, hogy Clodius megölésével egy diktátorjelöltől mentette meg Rómát (CICERO /2010: 1005–1048). Ezek a beszédek nemcsak védekezést tartalmaznak, hanem politikai jellegű magasztaló, dicsérő szónoklatot, panegirikust is. (A panegirikus ma is élő műfaj, például a temetési beszédekben vagy a tudományos laudációkban hallható.)

Ennek a – már a görögöknél kialakult – beszédfajtának számos részletesen kimunkált tartalmi jegye és stílus eszköze van. Ezek széles választékát vonultatta fel CICERO élete utolsó szakaszában, amikor is már a diktátor, Caesar előtt beszélt egyes kiváló emberek megmentése, sőt megjutalmazása érdekében. CICERÓNak ezek a caesariániái – Quintus Ligarius vagy Deiotarus király védelmében elmondott – igen magas színvonalú politikai védbeszédek és remek panegirikusok (CICERO /2010: 1049–1074).

A fentiek alapján tehát jogos az antik retorika pánjudiciális jellegének kimondása. Ez mutatkozik meg abban, hogy a klasszikus retorika két legnagyobb alakja: DÉMOSZTHENÉSZ és CICERO a valódi vád- és védbeszédek mellett gyakran filippikákat és panegirikusokat adtak elő, azaz politikailag (is) élesen támadó avagy politikailag (is) elfogultan védekező szónoklatokat tartottak, következésképpen a törvényszéki szónoklás eszköz- és hatásrendszerét sikeresen alkalmazták végső soron érdemi politikai ügyekben is.

A klasszikus szónoklásnak ez a pánjudiciális gyakorlata sajátosan tükröződött az antik retorikaelméletekben. A szónoklással kapcsolatos elméleti kérdéseket legalaposabban és legátfogóbban Athénben ARISZTOTELÉSZ, Rómában QUINTILIANUS foglalta össze. Míg ARISZTOTELÉSZ szinte tudományos alaposággal a szónoklás „nyersanyagát”: az érveket, az érvforrásokat (toposzokat) és az érvelési módokat helyezi előtérbe, és meglehetősen lekezeli, lenézi a perekben gyakori szónoki fogásokat, trükköket, érzelmeket is felkorbácsoló mozzanatokot, addig QUINTILIANUS a „nyersanyag” felhasználójára, a szónokra és általában a szónok képzésére helyezi a hangsúlyt, és kellő részletességgel mutatja be a nyilvános beszéd racionális vonásai mellett az emocionális és az esztétikai mozzanatokot is.

Az eltérő elméleti súlypont, koncepció ellenére az arisztotelészi Rétorika (ARISZTOTELÉSZ /1982), illetve a quintilianusi Institutio Oratoria (QUINTILIANUS /2009) szóhasználata egyaránt pánjudiciális jellegű, mindketten általában a hallgató helyett bíróról, a hallgatóság helyett bíróságról, illetőleg a vádolás és védekezés fontos retorikai összetevőiről értekeznek. Legyen szó tanácskozó (politikai), törvényszéki (bíróági) vagy bemutató (ünnepi, alkalmi) beszédéről, kerüljön előtérbe a jövőendő, a múlt vagy a jelenkor, álljon fent döntéskényszer a hasznos és a káros, a jogos és a jogtalan, a jó és a rossz megítélésében, végső soron a hallgatóság „bíróágként”, azaz döntéshozó testületként működik: elfogadja vagy nem fogadja el a szónok gondolatmenetét és végkövetkeztetését, a szónok sikere esetén helyben hagyja, illetve egyetértéssel, sőt cselekvéssel is megerősíti a szónok megoldási javaslatát.

Az eddigiekben elmondottak, a **2.** és a **3.** pont „filogenetikus” kifejtése alapján aligha vitatható a szóban forgó két alapvető retorikai trend: az antik közélet pánretorikus és az antik retorika pánjudiciális jellege. Hasonló megállapításhoz vezet a két legnagyobb klasszikus szónok életművének feltérképezése, más szakkal az ontogenetikusan megközelítés.

Egyfelől gyakorlati oldalról a leghíresebb (fennmaradt) beszédekre tekintettel az antik szónoklás csúcspanaszok perbeszédnek látszó politikai beszédek állnak, következésképpen ezek a filippikák és panegirikusok mint remekművek mutatis mutandis jól alkalmazhatók a valódi vád- és védbeszédekre.

Elméleti aspektusban a legkiemelkedőbb antik szónoklattanok túlnyomórészt nem általában a nyilvános beszédek, hanem a perbeszédek tartalmi és formai kellékeit elemzik gyakori kitekintéssel a tanácskozó (politikai) és a bemutató beszédekre, következőképpen a tanácskozó vagy a bemutató beszédeknel mutatis mutandis jól alkalmazható eszközök és megoldások találhatók a törvényszéki szónoklattanból, a vád- és védbeszédek elméletéből kiindulva. Az első, igazán híres görög szónoktól, LÜSZIASZTÓL fennmaradt 35 beszéd három kivétellel perbeszéd (SZÉKELY 1995: 5). Egyáltalán nem véletlen, hogy APOLLODÓROSZ retorikakönyvét teljes egészében a törvényszéki szónoklásra alapozta (QUINTILIANUS /2009: 183).

A politikailag élesen támadó beszédek sok tekintetben a bűnügyben elhangzó vádbeszédekhez állnak közel. DÉMOSZTHENÉSZ világhírű négy filippikája, továbbá CICERO Antonius elleni beszédei túlnyomórészt (bel)politikai támadó beszédnek tekinthetők. Ezzel szemben a katilináriák és a verridák már túlnyomórészt vádbeszédjellegűt mutatnak. Catilina esetében például nem mutatkozik lényeges különbség a tekintetben, hogy politikai fórumon, avagy bíróság előtt elmondott beszédeivel éri-e el CICERO az ellenfél önkéntes vagy büntetésszerű száműzetését. A Verres szicíliai propraetorként történő zsarnokoskodása miatt a vád képviselőtében tartott beszédével CICERO hasonló győzelmet tudott elérni: a műkincsfosztogatónak száműzetésbe kellett mennie.

E politikailag (is) élesen támadó beszédek – filippikák – megítélése meglehetősen Janus-arcú. Míg a Verres elleni beszédek szerepelnek a Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei című kötetben (CICERO /2010), addig a Catilina elleni, a világ szinte legismertebb vádbeszédének nyoma abban. Meglehetősen paradox helyzet. A politikailag (is) élesen támadó beszédek fontos vonásaként emelhető ki feltűnő terjedelmességük, szinte „kigyózásuk”. Valamennyi filippika sorozatszerűen jött létre, és pedig Philipposz ellen 4, Antonius ellen 14, Verres ellen 6, s végül Catilina ellen 4 alkalommal. Ebben a sorozatjellegben, ebben a „kigyózásban” is megmutatkozik a politikai beszéd „sulykoló”, az ellenfelet a földre döngölni törekvő jellege.

Hasonló képet mutatnak a politikai tartalmú védbeszédek: a panegirikusok is. CICERO összes perbeszédei között három caesariána is olvasható. Ezeket Caesar előtt adta elő jelentős politikai személyiségek, királyok érdekében anélkül, hogy alakszerű bizonyítási eljárás lezajlott volna. Tehát tulajdonképpen nem valóságos perbeszédek, de összhatásukban végső soron mégis a védencek életét megmentő fellépések.

A politikai jellegű védbeszédek igen jellegzetes vonulata az önvédő beszéd műfaja. SZÓKRATÉSZ híres – valóságos bűnperben – elhangzott önvédő beszédétől (PLATÓN /1971) kezdve napjainkig a politikusok gyakori megnyilvánulása, hogy a fő feladatokat magukra vállalják, nem érik be jogi képviselőjük nyilvános beszédével (SCHÖNWALD 1971). DÉMOSZTHENÉSZnek a hűtlen követség tárgyában elmondott beszéde is tulajdonképpen önvédő beszéd (DÉMOSZTHENÉSZ /1975). Az ún. „világrengető beszédek” közt nincs vád- vagy védbeszéd, két önvédő beszéd viszont olvasható (ÁROKSZÁLLÁSI ford. 2011).

4. A perbeszéd és a politikai beszéd lenyűgöző analógiája. Az előbbieken vázolt pánjudiciális jelleggel összhangban a klasszikus szónokok írásban fennmaradt nyilvános beszédei Janus-arcúak. Nevezetesen, igen nehezen választhatók szét perbeszédre és politikai beszédre. Szigorú és következetes megítélés esetén a Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei című gyűjtemény (CICERO /2010) fele tulajdonképpen nem érdemi, valóságos perbeszéd. (Például a világ talán leghíresebb – „Quousque tandem” kezdetű – vádbeszéde, amelyet Catilina ellen mondott el consulként CICERO. Ezzel azt szorgalmazta, hogy a köztársaság létét fenyegető személyt ne kivégzéssel, hanem száműzetéssel távolítsák el a közéletből.)

E nehezen szétválaszthatóságnak, illetve e könnyen átjárhatóságnak a titka mind a klasszikus szónoklásban, mind a jelenkori szónoklásban abban rejlik, hogy a perbeszéd és a politikai beszéd – különösen a jelenkori vezérfelszólalások – között „lenyűgöző analógia” áll fenn közös vonások alapján. Ilyenek: a) az éles polarizáltság, b) a magas fokú képviseletiség, c) a teljes nyilvánosság és a hallgatóság „vegyes” összetétele, d) az írásbeliség mellőzhetetlensége, e) a jogi fókuszáltság.

a) **Az éles polarizáltság.** Az ún. megsemmisítő játékokhoz hasonlítható totális szembenállás a vád- és védbeszédekben, avagy a parlamentben kormányoldali vagy ellenzéki vezérszónoklatokban. Teljesen más érdekek és értékek talaján állnak, egymástól gyökeresen eltérő megoldásokat tartanak szükségesnek. Ahogy az egyik perbeszédben ki is mondatott: két világ áll itt egymással szemben (ZÖLDI 1903: 236), amelyet folyamatosan átszínez, beárnyékol a többség és a kisebbség sajátos hullámszáma, változékonysága.

b) **Képviseletiség.** További közös vonás a törvényszéki és a parlamenti szónoklás között a képviseletiség – a más(ok) nevében és érdekében való fellépés, közbenjárás – magas foka. Szükségszerűen képviselők látják el a vádat és a védelmet. (Szokták a vádat képviselő ügyészt a közérdek – az állam és társadalom –, a védelmet ellátó ügyvédet viszont a magánérdek érvényesítőjének tekinteni. Ámde a védőnek kizárólag a terhelt érdekeit érvényesítő tevékenysége is végső soron a közérdeket szolgálja.) Ugyanígy a kormány képviselői hivatalból terjesztik elő – vélelmezetten a társadalom többségének érdekeit szolgáló – törvényjavaslatokat azok elfogadása végett, és az ellenzéki képviselők tüzetesen érvelnek részleges vagy teljes elutasításuk érdekében. A képviselők tehát mindig más(ok) nevében és érdekében járnak el, és nyilvános beszédükkel egyáltalán nem egymást, hanem elsősorban – sőt kizárólag – a hallgatóságot törekszenek meggyőzni az álláspontjukról, a felmerült probléma jellegéről és megoldási módjáról.

c) **Nyilvánosság.** További fontos közös vonás a nyilvánosság elvének érvényesülése, s ezzel szoros összefüggésben a hallgatóság rendkívül vegyes összetétele. Míg a bírósági tárgyaláson a hivatásos szakemberek kívül „laikusok” is részt vesznek (az ülnökök, a tanúk, a hozzátartozók vagy más érdeklődők), addig az országgyűlésben a vezérszónokokon kívül csak néhány szakpolitikus képes teljes körűen felfogni, értékelni a problematikát. A jelenlévő képviselők legalább 9/10-e tulajdonképpen „laikus”-ként viszonyul hozzá. Közös szónoki gond: néhány szakértőnek is, és sok hozzá nem értőnek is egyaránt világosan és meg-

győzően beszélni. (Ugyanez a vegyes összetétel még inkább fennáll a televíziót nézők körében.) A modern hang- és képtechnika térhódításával nagyságrenddel megerősödött a parlamenti beszédek publicitása. Százezrek követhetik a politikusok felszólalásait még akkor is, ha magában a parlamentben – különösen apró szakkérdések vitájakor – szinte csak a vitában közreműködők – mintegy tucatnyi-an – vannak jelen.

d) **Írásbeliség.** A szóbeliség mellett mellőzhetetlen az írásbeliség a törvényszéken és a parlamentben. Például vádirat vagy írásbeli törvényjavaslat hiányában tulajdonképpen parttalan viták bontakoznának ki. Ez az alapkereteket meghatározó írásbeliség viszont óhatatlanul több-kevesebb kötöttséget ró a szónokra. Sem a parlamenti beszéd, sem a perbeszéd ugyanis nem lehet teljes egészében rögtönzés, mert az felesleges vagy pontatlan hivatkozásokhoz vagy egyébként fontos gondolatok, érvek „kihagyásához” vezethet.

e) **Jogi fókuszáltság.** Végül utoljára, de nem utolsósorban nagyon fontos közös vonás, hogy a törvényszéki és a parlamenti szónoklás fókuszában a jog húzódik meg, éspedig a jog absztrakt és konkrét aspektusa. A parlamenti beszédek ugyanis zömmel a jogalkotást, a törvényhozást szolgálják. Ezzel szemben a vád- és védbeszédek a jogalkalmazást, az igazságszolgáltatást teljesítő ítélkezést befolyásolják. A jognak ez a két oldala igen szoros kapcsolatban, kölcsönhatásban van, így például a jogalkalmazási nehézségek, gondok gyakran új törvényhez, törvénymódosításhoz vezetnek és viszont. Következésképpen a perbeszédek és a parlamenti beszédek tartalmilag igen közel állnak egymáshoz, ideértve nemcsak a jogkérdést, hanem a ténykérdést is, minthogy az eltérő jogi megítélés háttérben rendszerint többé-kevésbé eltérő valóságfelfogás áll.

Ugyancsak a jog – a jogalkotás és a jogalkalmazás – szükségszerű mozzanata annak személyre (in personam) és tárgyra (in rem) vonatkozása. Míg a törvényhozás szintjén rendszerint tömegjelenségekről, társadalmi folyamatokról, változásokról, illetőleg az emberek csoportjairól – ennek legegyszerűbb megnyilvánulásai a parlamentben a „mi” és az „önök” kezdetű megállapítások, szemrehányások –, a társadalom rétegeiről van szó, addig a bűnperben a vádlott (a tettes) és a bűncselekmény (a tett) azonosításáról, megítéléséről.

A vázolt fontos közös vonások csomópontját a vitabeszéd jelenti: a nyilvános beszédek körében a perbeszédek és a parlamenti beszédek a kontradiktórium legmagasabb fokán állnak.

5. A klasszikus és a jelenkori törvényszéki szónoklás példatárában rejlő retorikai korlátok. Igazságügyi retorikám újraírása során – miután tüzetesen átvizsgáltam, áttanulmányoztam az írásban fennmaradt klasszikus perbeszédeket és a nyomtatásban, főként gyűjteményekben megjelent perbeszédeket – tudatosult bennem, hogy a klasszikus és a jelenkori példatárra egyaránt jellemzők olyan törésvonalak, hiányosságok, amelyek komoly korlátai, gyakorlatilag elháríthatatlan akadályai annak, hogy kellően megalapozott és teljes körű retorikai elemzést, értékelést lehessen végezni. Ilyen akadályok szerintem: a) az írott és fellelhető perbeszédek rendkívül kicsi száma, töredékjellege; b) az azonos ügyben elhangzott perbeszédek – az érdemi párbeszédek – hiánya, illetve unikumszerűsége; c) a vá-

laszok (replikák) hiánya, illetve unikumszerűsége; d) a testbeszéd (nem verbális kommunikáció) elhanyagoltsága, szinte mikronyomokban lévő megjelenése.

a) Az antik demokráciákban elmondott sok ezer perbeszéd és az újkorban tartott sok százezer – akár milliós nagyságrendű – perbeszédnek elenyésző töredéke vehető górcső alá, minthogy ezek az írott (publikált) perbeszéddek a százas nagyságrendhez tartoznak. Az írásban fennmaradt klasszikus perbeszéddek és az újkori kinyomtatott vád- és védbeszéddek még csak a jéghegy csúcsának sem tekinthetők, mert meg sem közelítik a valóságos perbeszéddek egy ezrelékét. A perbeszéddek több mint 999 ezrelékének tartalma egyáltalán nem olvasható el a tárgyalási jegyzőkönyvekből. Általában a jegyzőkönyv csak a perbeszéd megtörténetére utal. Ebből az elenyésző töredékjellegből következik, hogy kellően megalapozottan nem állapítható meg például, hogy CICERO Pro Milonéja vagy In Catilinam elmondott beszéde a legszínvonalasabb klasszikus véd- és vádbeszéd. (Már DÉMOSZTHÉNÉSZRől is feljegyezték, hogy az elhangzott beszédeit kiadásuk előtt átdolgozta, ADAMIK 2010: 243.)

b) További gátja az alaposabb, teljesebb körű retorikai elemzésnek, hogy a klasszikus perbeszéddek között egyáltalán nem maradt fenn írásban azonos ügyben tartott vád- és védbeszéd. A retorikai irodalomból kiviláglik, hogy DÉMOSZTHÉNÉSznek AISZKHINÉSZ, CICERÓnak HORTENSIUS volt viszonylag hosszú időn át a legnagyobb vetélytársa. Azonos ügy(ek)ben meg is mérettek, de ezektől a vélelmezhetően másodhegedűs („ezüstérmes”) szónokoktól sajnos nem maradt fenn perbeszéd. AISZKHINÉSznek ugyan fennmaradt Ktésziphón koszorúja ügyében elmondott vádbeszéde, amelyben például külön arra kérte a bírót, hogy ne engedje DÉMOSZTHÉNÉSZT elkalandozni az ügyállástól, avagy ebben a párbeszédben kölcsönösen befolyásolták egymásnál a hangszínváltást stb. (QUINTILIANUS /2009: 227, 765). QUINTILIANUS egyébként igen ajánlja – s akkor hozzáférhető több ilyen perbeszédpárra is utal –, hogy érdemes tanulmányozni az azonos ügyben elhangzott perbeszéddek (QUINTILIANUS /2009: 653). Elgondolkodtató, hogy a törvényszéken a legnagyobb szónokok is elveszítették a pert, s ezzel végső soron vereséget szenvedtek az „ezüstérmestől”, így például a Milo-perben CICERO. Ugyanúgy DÉMOSZTHÉNÉSZ száműzetését kiváltó vereséget szenvedett AISZKHINÉSZTől egy megvesztegetési ügyben. Ezek között a párhuzamos perbeszéddek között lehettek az írásban fennmaradtaknál színvonalasabbak is. Annyira fontosnak tartom ezt a kérdést, hogy valamennyi magyar nyelven kiadott perbeszédgyűjteményből kigyűjtöttem azt a féltucatnyi ügyet, amelyben valódi, elemezhető párbeszédre került sor, és ezek közül a Schrank-ügyben részletes összehasonlító retorikai elemzést is elvégeztem (TREMMELE 2012).

Sajnos a legújabb hazai perbeszédgyűjteményben csak egy-két esetben és nagyon részlegesen fordulnak elő párbeszéddek. Ilyen részleges párhuzamos perbeszéd olvasható TÓTH MIHÁLY gyűjteményében FRIDRICH LAJOSTól és OROSZ BALÁZSTól S. Lajos és társai ügyében, jöllehet a perbeszéddek nem monológok, hanem sokkal inkább dialógok.

c) A klasszikus perbeszéddeknel és a legújabb mai perbeszédgyűjteményben egyáltalán nem találkozom replikával. (Sajnálatos, hogy TÓTH MIHÁLY Híres magyar perbeszéddek című gyűjteményében sem olvasható viszonzválasz.) Holott

éppen a replikák jelentik a kontradiktórium csúcspontját, éppen a replikában mutatkozik meg leginkább a rögtönzési képesség. Szerencsére a korábbi hazai perbeszédgyűjteményekben olvasható néhány viszonzválasz. Sőt a magyarul megjelent legelső perbeszédgyűjteményben önálló perbeszédként publikálták az első magyar főügyész, KOZMA SÁNDOR replikáját (ZÖLDI szerk. 1903: 1–5). SZÖLLŐSI OSZKÁR (1926) gyűjteményében több frappáns viszonzválasz tanulmányozható.

d) További akadálya a teljes körű és tárgyilagos retorikai elemzésnek, hogy ezeket az írásban fennmaradt vagy nyomtatásban megjelent perbeszédet meglehetősen gyakran utólag tovább csiszolták, átírták. Talán ezért (is) lett annyira színvonalas és magával ragadó CICERO Pro Miloné-ja? Ezen túlmenően az írott perbeszédekben a verbális kommunikáció eltér(het) az eredetitől, minthogy az írott beszédnek sokkal tömörebb, feszesebb a szövegszerkezete, mint az élő beszédnek (WACHA 1994: 101–107). De a döntő nehézség abban van, hogy a nonverbális kommunikáció – az ún. testbeszéd – teljesen hiányzik a dolog természetéből következően. A tárgyalási jegyzőkönyvekben a testbeszéd egyes mozzanataira leginkább a szónoki rendezavarás körében található utalások. Ezek a mikronyomok aligha elégségesek egy teljes körű retorikai elemzéshez, feldolgozáshoz. (Valójában a perbeszédgyűjteményekben meg nem jelent perbeszédet a tárgyalási jegyzőkönyv többnyire sommás ráutalással intézi el, vagy legfeljebb az ún. végindítványt tartalmazza.)

6. A törvénytörési és a parlamenti szónoklás lenyűgöző analógiájából következő retorikai lehetőségek. A rövidség kedvéért visszautalok az 5. pontban felsorolt alpontokra. Mind a négy vonatkozásban bámulatatos előnyök mutathatók ki a retorikai elemzés, hasznosítás szempontjából.

a) A klasszikus perbeszédhez képest valóságos kincseshányát jelentenek a vádbeszédre vagy védbeszédre készülőknek a filippikák és a panegirikusok. (Magának CICERÓNAK lényegében 24 filippikája van: 14 Antonius, 6 Verres, 4 Catilina ellen.)

Ennél még nagyobb kincseshányát jelenthet a perbeszédre készülő számára az, hogy hosszú évtizedek óta Magyarországon tárgyilagos és részletes jegyzőkönyvekben rögzítik a parlamenti beszédeket, ezekben még a hallgatóság reakcióira is gyakran van utalás (taps, morajlás stb.). Végso soron a sok ezer parlamenti beszéd leltárszerűen sorakozik fel az országgyűlési jegyzőkönyvekben, éspedig utólagos szépítések, csiszolások nélkül.

b) A parlamentben nem a valóságos, érdemi párbeszéd megléte, hanem a párbeszéd hiánya az unikum. Tipikus esetekben a kormány és az ellenzék képviselői egymás jelenlétében adják elő álláspontjukat, következésképpen valóságos, érdemi vitabeszéd tanulmányozható a parlamenti jegyzőkönyvekben. Ezzel szemben a perbeszéd mint retorikai mű a tárgyalási jegyzőkönyvekből nem ismerhető meg.

c) A parlamentben egyáltalán nem ritka, hanem rendkívül gyakori a viszonzválasz. (Különösen a pusztá névemlítés miatti kétpercesek.) E viszonzválaszok során jól megfigyelhetők a rögtönzési fogások, a debattóri erények. Így például a felirati beszéd elhangzása után az ellenzéki „határozati párt” részéről NYÁRY PÁL

képviselő kelt fel, és azt mondta: „Igen sajnálom, de nem mellőzhetem, hogy a haza nagy fiának, Deák Ferencnek előadása két utolsó pontjára nézve [ahol Deák a lehetséges ellenvetéseket cáfolja meg – T. F.] meg kell jegyezmem, hogy ezzel a képviselőházi szokásokat megsértette, mert neki szabadságában van indítványt tenni, de nincs szabadságában egy még meg nem hallgatott pártnak ellenvetéseire előre felelni”.

DEÁK erre a megjegyzésre azonnal felelt: „Amennyire én a képviselőházi tanácskozás szabályait ismerem – pedig van egy kis gyakorlatom benne –, midőn valaki azt, amit indítványoz, támogatja, támogatásának egyik legfontosabb része mindig ez lesz: hogy a lehetséges ellenvetéseket felhozza. [Bekezdés.] Én senkit meg nem neveztem, senkinek véleményét mint az ő véleményét elő nem hoztam s nem látom át, miért ne tehetném föl, hogy ezen indítvány ellen ezt vagy azt az ellenvetést fogják tenni. Senkit meg nem sértettem, azt a megrovást, hogy parlamentáris hibát követtem el, nemcsak el nem fogadom, hanem határozottan visszautasítom. (Hosszas helyeslés.) Igen sajtáságos volna, ha az indítványozó kezét előre meg akarnák kötni, hogy ne előzze meg a lehető ellenvetéseket és ne cáfolja meg azokat. (Derűtség.) Egyébiránt is az magának a tanácskozásnak és határozatnak könnyítésére szolgál, ha a lehető ellenvetésekre előre megmondja nézetét, mert ezzel föl van mentve az alól, hogy amazokra bővebben feleljen. [Bekezdés.] Részemről mindig szeretném, ha azon fél, ki velem egyet nem ért, előre megmondaná az én ellenvetéseimre az ő feleletét, mert én ehhez mérve biztosabban meghatározhatnám, mit válaszoljak... Nyugodtnak érezném magam az iránt, hogy amint nem akartam, úgy semmiféle sértést el sem követtem.” (RIEDL 1883: 41–42.)

Ez a deáki rögtönzés nemcsak a cáfolat elmélete, hanem egyszersmind maga is példa a cáfolatra.

d) Végül utoljára, de nem utolsósorban a tömegkommunikációs közvetítések révén a hagyományos – a beszédek tartalmát részletesen, pontosan tükröző – jegyzőkönyvek mellett audiovizuális rögzítésre is sor kerül. Hála a korszerű kép- és hangtechnikának a parlamenti szónoklás már évek óta utólagosan is teljes körűen elemezhető.

A teljes körű retorikai elemzés azért lehetséges, mert a verbális kommunikáció mellett a nemverbális kommunikáció momentumai is értékelhetők, ideértve a szónok „testbeszédén” kívül magának a hallgatóságnak a „testbeszédét” is.

Ezt a kiaknázatlan és kimeríthetetlen kincsesbányát – közérdekű és valóságos vitabeszéd-gyűjteményt – mint audiovizuális példatárat retorikai elemzésnek alávetve igen jól hasznosíthatják nemcsak a politikusi szereplésre, hanem a perbeszéd tartására készülők is, éspedig akár önképzés keretében a retorikaelméletet művelők közreműködése nélkül is. De ne hagyjuk őket magukra ebben a hatalmas példatárban!

7. Összegzés. A klasszikus retorika a szellemi világörökség szerves része: szükséges és elengedhetetlen kiinduló alap a jogász- és általában a politikusképzésben. A jelenkori retorikaelméleti irodalom annyira túldifferenciált, annyira multidiszciplináris jellegű, hogy kiindulási alapnak aligha fogadható el.

A perbeszéd és parlamenti beszéd lenyűgöző analógiájának felismerése, tudatos kiaknázása nagy lehetőség a teljes körű retorikai elemzés számára.

Utoljára, de nem utolsósorban nemcsak a retorika filogenezise támasztja alá a törvényszéki és a parlamenti szónoklás egymásra utaltságát, lenyűgöző analógiáját, hanem a retorika ontogenezise is: a legnagyobb szónokok, mind a jogalkalmazásban (FEKETE 1976; SÍK 1978), mind a jogalkotásban (DEÁK 1882–1903) közreműködtek DÉMOSZTHENÉSZTől és CICERÓTól kezdve egészen a magyar klasszikusokig, DEÁK FERENCig és KOSSUTH LAJOSig.

Az említett nagy szónokok életműve azt bizonyítja, hogy a perbeszéd tartása kiváló propedeutika a politikai szerepléshez és a politikai – különösen a parlamenti – beszédhez éppen a viszonylag pontos és részletes jegyzőkönyvezésük, továbbá az utolsó évtizedekben már az audiovizuális rögzítettségük következtében, a teljes körű retorikai elemzés révén – a „lenyűgöző analógia”-nak köszönhetően – eredményesen visszacsatolhatók a törvényszéki szónokláshoz.

Kulcsszók: pánjudiciális jelleg, jogalkotás, jogalkalmazás, perbeszéd, parlamenti beszéd, analógia, propedeutika.

Hivatkozott irodalom

- ADAMIK TAMÁS főszerk. 2010. *Retorikai lexikon*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- ARISZTOTELÉSZ /1982. *Rétorika*. Ford. ADAMIK TAMÁS. Gondolat Kiadó, Budapest.
- ÁROKSZÁLLÁSI ZOLTÁN ford. 2011. *Világrengető beszédek, melyek megváltoztatták a világot*. Geographia Kiadó, Budapest.
- CICERO /1990. *Philippicák Marcus Antonius ellen*. Ford. MARÓTI EGON Európa Kiadó, Budapest.
- CICERO /2010. *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*. Ford. NÓTÁRI TAMÁS. Lectum Kiadó, Szeged.
- CICERO /2012. *Cicero összes retorikaelméleti művei*. Szerk. ADAMIK TAMÁS. Kalligram, Pozsony.
- CORNIFICIUS /2001. *A szónoki mesterség*. Ford. ADAMIK TAMÁS. Magyar Könyvklub, Budapest.
- DÉMOSZTHENÉSZ /1975. *A hűtlen követség. A koszorú*. Ford. GYOMLAY GYULA. Magyar Helikon, Budapest.
- DÉMOSZTHENÉSZ /2000. *Démoszthenész philippikái*. Ford. BORSOS KÁROLY. Magyar Ház Kiadó, Budapest.
- DEÁK FERENC 1882–1903. *Deák Ferenc beszédei 1–3*. Szerk. KÖNYI MANÓ. Franklin-Társulat, Budapest.
- FEKETE SÁNDOR 1976. *A nemzet prókátor*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- PLATÓN /1971. *Szókratész védőbeszéde. Kritón*. Ford. DEVECSERI GÁBOR. Magyar Helikon, Budapest.
- QUINTILIANUS /2009. *Szónoklattan*. Szerk. ADAMIK TAMÁS. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- RIEDL FRIGYES 1883. *Rhetorika*. Lampel, Budapest.
- SÍK FERENC szerk. 1978. *Kossuth Lajos, az ügyvéd*. Országos Ügyvédi Tanács, Budapest.

- SCHÖNWALD PÁL szerk. 1971. *Az utolsó szó jogán*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- SZÉKELY ÉVA szerk. 1995. *22 híres beszéd*. Móra Könyvkiadó, Budapest.
- SZÖLLŐSY OSZKÁR 1926. *Vádbeszédek*. Váci Kir. Orsz. Fegyintézet Nyomdája, Budapest.
- TÓTH MIHÁLY 2013. *Híres magyar perbeszédek. A közelmúlt nevezetes vád- és védbeszédei*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs.
- TREMME FLÓRIÁN 1993. *Igazságügyi retorika*. Kódex Kiadó, Pécs.
- TREMME FLÓRIÁN 2012. A Schrank-per vád- és védbeszédének retorikai elemzése. In: RAÁTZ JUDIT – TÓTHFALUSSY ZSÓFIA szerk., *A retorikai elemzés*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest. 55–80.
- VÍGH ÁRPÁD 1981. *Retorika és történelem*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- WACHA IMRE 1994. *A korszerű retorika alapjai* 1–2. Szemimpex Kiadó, Budapest.
- ZÖLDI MÁRTON szerk. 1903. *Magyar perbeszédek*. Politzer, Budapest.

Old and new rhetoric and judicial oratory

The centre of gravity of ancient rhetoric was judicial, rather than political oratory (pan-judicial character). The close connection between legislation and jurisprudence can be summarised in an amazing analogy. Pleas and parliamentary speeches have a number of features in common: sharp polarisation, high-level representativity, a dialogical nature, and the conjunction of positive and negative argumentation. As is shown by the oeuvre of excellent orators (like Demosthenes and Cicero, Deák and Kossuth), judicial oratory is an almost necessary propaedeutic for political oratory. All this points towards the exploitability of new aspects, approaches, and solutions in present-day rhetoric education and generally in the rhetorical analysis of speeches.

Keywords: pan-judicial character, legislation, jurisprudence, plea, parliamentary oratory, analogy, shared features, propaedeutic.

TREMME FLÓRIÁN
Pécsi Tudományegyetem